

BRANDEN OF BETALEN

Kasteel Amerongen en Slot Zuylen
in het Rampjaar

INHOUD

Zuylen

4

Inleiding

7

De provincie Utrecht in het Rampjaar

RENGER DE BRUIN

29

Kasteel Amerongen: Als een Feniks uit zijn as

LODEWIJK GERRESEN

47

Slot Zuylen: Een gewild huis

WILLEM TE SLAA

62

Noten

WOORD VOORAF

Het verleden leeft. Historische boeken scoren hoog in bestsellerlijsten en bij prijzen voor non-fictie boeken. De dreigende verdwijning van een programma als *Andere Tijden* leidde meteen tot protesten. Een van de mechanismen om de belangstelling voor geschiedenis te bevorderen is de herdenking van gebeurtenissen, zoals de moord op Willem van Oranje (1584/1984), de Vrede van Munster (1648/1998) of de Vrede van Utrecht (1713/2013). Voor 2022 staat de herdenking van het Rampjaar 1672 op de kalender.

Het is deze zomer precies 350 jaar geleden dat een internationale coalitie onder leiding van de Franse koning Lodewijk XIV ons land binnenviel. Van alle kanten werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden aangevallen. Door een wanhopige strijd én door alle diplomatieke registers open te trekken, lukte het de Nederlanders uiteindelijk de overwinning te behalen. Het jaar 1672 ging de boeken in als ‘het Rampjaar.’ Wie aan dat Rampjaar denkt, denkt al snel aan de heroïsche verdediging langs de Waterlinie. Het was zo’n succes dat er 200 jaar later nog een waterlinie kwam. Deze is in 2021 tot Werelderfgoed verklaard. Het verdedigingswerk uit 1672 werd tot Oude Hollandse Waterlinie omgedoopt.

Hoewel die Waterlinie de Fransen succesvol een halt wist toe te roepen, betaalden de gewesten ten oosten daarvan een hoge prijs. Ze werden bezet door Franse troepen, die plunderend, moordend en brandstichtend door het land trokken. Om hun oorlogskas te spekken, pasten de Fransen het principe van brandschatting toe. Eigenaren van aanzienlijke huizen werden gedwongen hoge sommen te betalen onder dreiging dat anders hun bezittingen in vlammen op zouden gaan. Het was letterlijk branden of betalen.

De eigenaar van Kasteel Amerongen twijfelde te lang en zag het huis volledig afbranden. Kort daarna besloot de eigenaar van Slot Zuylen maar gewoon te betalen. De twee huizen hebben echter meer gemeen dan Franse afpersing. Beide werden bewoond door telgen uit adellijke geslachten die opereerden binnen dezelfde Utrechtse familieclan. Ze hadden nauw contact: de één als gevestigd sleutelfiguur op diplomatieke missie, de ander als ambitieuze jongeling in Utrecht.

Het verheugt ons enorm dat Slot Zuylen en Kasteel Amerongen in deze publicatie én in het maken van twee tentoonstellingen over dit fascinerende jaar de krachten hebben gebundeld. De tentoonstellingen worden na enkele maanden weer ontmanteld, maar deze publicatie zal nog lange tijd op toegankelijke wijze inzicht geven over het Rampjaar in Utrecht en in het bijzonder in twee van de mooiste huizen van de provincie.

Herman Sietsma
Directeur Kasteel Amerongen

Willem te Slaa
Directeur Slot Zuylen

DE PROVINCIE UTRECHT IN HET RAMPJAAR

RENGER DE BRUIN

In juni 1672 trokken Franse troepen de provincie Utrecht binnen. Enkele maanden eerder, op 6 april om precies te zijn, had koning Lodewijk XIV de oorlog verklaard aan de Republiek der Verenigde Nederlanden. Het kleine landje, met zijn vreemde structuur van zeven soevereine provincies, zat het Franse expansiestreven in de weg.

De Zonnekoning werd gesteund door de Engelse koning Karel II en de prins-bischoppen van Munster en Keulen. De politieke top van de Republiek, onder leiding van de Hollandse raadpensionaris Johan de Witt, was verbijsterd. De Witt kon niet geloven dat de mogendheden zo'n riskante en kostbare operatie zouden starten. Hij was echter gewaarschuwd door een van de Nederlandse diplomaten, Godard Adriaan van Reede van Amerongen, die vanuit Keulen berichten had gestuurd over de troepenopbouw en vergeefs had geadviseerd om de defensie te versterken.¹ Sinds de Vrede van Munster in 1648 was sterk bezuinigd op het leger. De oorlogsvloot daarentegen had voldoende middelen gekregen, omdat die de Hollandse handelsbelangen diende.

Helemaal onvoorbereid was de Republiek niet. In de eerste maanden van 1672 was er gewerkt aan de opbouw van het leger, destijds het Staatse Leger genoemd. Op 24 februari was de jonge prins van Oranje tot kapitein-generaal van dit leger benoemd, voor één veldtocht. Het was de functie die steeds door zijn voorouders was bekleed, maar die nu al meer dan twintig jaar vacant was. Prins Willem was op 14 november 1650 geboren, een week na het overlijden van zijn vader, stadhouder Willem II. De Staten van Holland hadden toen besloten diens ambten vacant te laten. Het argument was dat een leider in de luiers geen goed idee was, maar de achterliggende gedachte was dat de regenten van de machtige Oranjes af wilden. De Staten van Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel volgden en zo begon het Eerste Stadhouderloze Tijdvak. De Oranjeaanhang, waarvan Van Reede van Amerongen een prominente woordvoerder was, drong met het ouder worden van de prins aan op benoeming in voorouderlijke functies en kreeg met de aanstelling als tijdelijk legeraanvoerder gedeeltelijk zijn zin. De jonge prins had geen militaire ervaring, maar was energiek en vastbesloten. Bovendien had hij goede adviseurs als Johan Maurits van Nassau-Siegen en Georg Friedrich von Waldeck.²

De verrassing zat vooral in de massaliteit en de richting van de aanval. De Witt was van mening dat een eventuele Franse opmars via de Zuidelijke Nederlanden zou verlopen. De sterke vesting Maastricht zou wel als een stootkussen dienen. Lodewijk XIV trok echter, zoals voorspeld door Amerongen, met een enorm leger langs de Rijn. Zijn bondgenoot, de militante bisschop van Munster Bernard van Galen, bijgenaamd Bommen Berend, viel Overijssel binnen. De strategie van de prins van Oranje was erop gericht om de vijand bij de grote rivieren tegen te houden. Hij versterkte de IJssellinie. In zijn leger bevond zich een jonge officier, Godard van Reede, de enige zoon van de heer van Amerongen. Hij werd, ter onderscheiding van zijn vader, heer van Ginkel genoemd, naar een van de heerlijkheden in familiebezit.

< Willem Wissing (manier van), *Portret van Willem III (1650-1702), prins van Oranje, olieverf op doek, 1680-1710*. Rijksmuseum, Amsterdam.

Kaart Oude Hollandse Waterlinie

Vicenzo Vangelisti (naar Hyacithe Rigaud), *Portret van François Henri de Montmorency, hertog van Luxembourg*, gravure 1738-1798, Rijksmuseum, Amsterdam

Het strategische plan werd doorkruist doordat de Fransen de Rijn overstaken. Om niet ingesloten te raken, trok het Nederlandse leger zich ijlings terug. “U hebt ongetwijfeld van onze fraaie retraite gehoord”, schreef Ginkel aan zijn vader.³ De volgende verdedigingslijn was het onder water zetten van een brede strook land in het midden van de Republiek, van de Zuiderzee tot de Biesbosch. Hoe effectief inundatie kon zijn, was gebleken tijdens een Spaanse inval in 1629. Prins Willem wilde in eerste instantie ook de stad Utrecht opnemen in deze verdedigingslijn. Hij stelde als voorwaarde dat de vier voorsteden moesten worden platgebrand om een vrij schootsveld te creëren. Dat was voor het stadsbestuur niet acceptabel, waarop het leger zich terugtrok achter de Waterlinie, die ondanks verzet van boeren, langzaam vorm begon te krijgen.⁴

De bezetting

Voor Utrecht zat er niets anders op dan zich over te geven aan Lodewijk XIV, die zich met zijn troepen bij Zeist bevond. Hij voorzag een glorieuze veldtocht en wilde die graag meemaken. De voorwaarden van de op 25 juni gesloten capitulatieovereenkomst leken betrekkelijk mild. In ruil voor trouw aan de Franse koning zouden het bestuur en de privileges gehandhaafd blijven. De positie van de gereformeerde kerk werd slechts in zoverre aangetast dat de katholieken volledige vrijheid van godsdienst kregen en dat de Domkerk weer voor de katholieke eredienst werd bestemd. Van groot belang was de bepaling in artikel 5 “Dat de Provincie, Stad en Steden van Utrecht niet sullen worden geplundert, nochte gehouden zijn hetselve af te

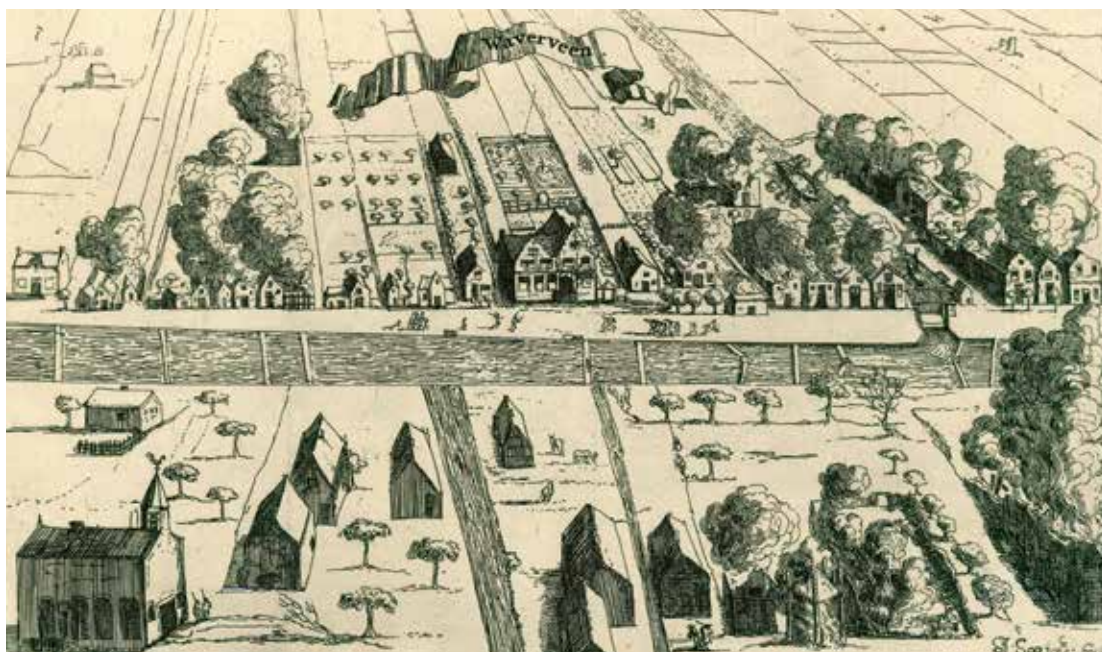

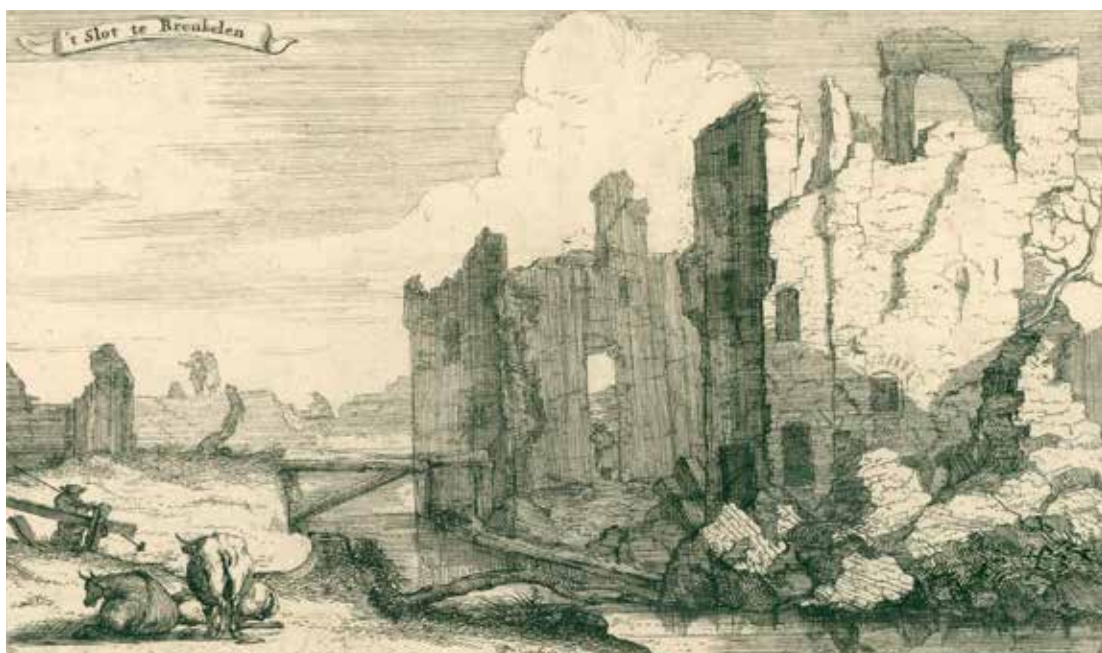
Hendrick van Vliet, *Interieur van de Dom in 1672*, olieverf op doek, 1674, Centraal Museum, Utrecht

koopen, ofte worden afgeschat.”²⁵ De stedelijke regenten voegden zich naar de situatie en werkten samen met de Franse autoriteiten. De stadscommandant, Pierre Stoupa, bleek een redelijk man te zijn, maar de koninklijke intendant, Louis Robert, en de militaire bevelhebber in de provincie, François-Henri de Montmorency-Bouteville, hertog van Luxembourg waren uit ander hout gesneden. Ook de Staten van Utrecht stelden zich coöperatief op, maar de meeste leden, vooral edellieden, waren gevlucht naar Holland. De kasteelvrouw van Amerongen, Margaretha Turnor, bevond zich in Den Haag. Haar man probeerde vanuit zijn diplomatieke post in Berlijn steun te verwerven voor het benarde land en haar zoon diende aan de waterlinie.

De praktijk van de bezetting viel niet mee. De inwoners van de stad kregen te maken met inkwartiering. De Franse soldaten hadden een ruige reputatie en die maakten zij waar. Het lot van de stedelingen onder de bezetting was zwaar, maar omdat Stoupa tegen de ergste excessen optrad, was het nog heilig vergeleken met wat de plattelandsbevolking moest meemaken. Om hun soldij aan te vullen persten de Franse soldaten boeren af en begingen daarbij grote wreedheden. Hele dorpen, zoals Vreeswijk, Abcoude en Waverveen, vielen ten prooi aan losgeslagen militairen, die door Luxembourg bepaald niet in toom werden gehouden.

Isaac Sorious, *Gezicht op het dorp Waverveen tijdens de plundering en brandstichting door de Fransen in 1672*, ets en gravure, 1676, Het Utrechts Archief

Isaac Sorious, *Gezicht op de ruïne van het kasteel Gunterstein bij Breukelen, verwoest door de Franse troepen in 1672*, ets en gravure, 1676, Het Utrechts Archief

Toegeschreven aan Barend Klotz, mogelijk naar Valentijn Klotz, *Gezicht op het hoofdkwartier van prins Willem III in Bodegraven*, met waterverf ingekleurde tekening, 1672, Rijksmuseum, Amsterdam

Gevluchte edellieden werden geprest om te betalen onder dreiging hun kastelen in brand te steken, de beruchte brandschatting. Door de geldbuidel te trekken wist Hendrik Jacob van Tuyll van Serooskerken Slot Zuylen te redden, maar de eigendommen van andere kasteelbezitters, zoals Nijenrode, Gunterstein of Amerongen gingen in vlammen op.⁶

Het behoorde tot de normale zeventiende-eeuwse oorlogspraktijk, al is het Franse leger in dit opzicht bovenmodaal te noemen. Vooral in protestantse gebieden hadden de wreedheden soms het karakter van etnische zuiveringen, bijvoorbeeld in de Palts, een kleine twintig jaar later. De gruwelen werden door Willem III propagandistisch aangegrepen om de Zonnekoning af te schilderen als een wrede, machtsbeluste en godsdienstwaaninnige vorst, die het hele continent bedreigde. Hij zag zichzelf als de bestrijder van dit kwaad. De kunstenaar Romeyn de Hooghe zorgde voor afschrikwekkende beelden.⁷

Water en wind

Zuchtte het grootste deel van de provincie onder de Franse bezetting, de westelijke veengebieden stonden onder water. Dat was te diep om veilig te doorwaden, zeker gezien de slappe veenbodem en de vele sloten, maar te ondiep om met boten over te steken. Het enorme meer was een onneembare barrière voor de verbijsterde Fransen, die hadden gerekend op een militaire wandeling. De jonge prins organiseerde de verdediging vanuit zijn hoofdkwartier in Bodegraven. Een aanbod om soeverein vorst te worden van een rompstaat onder Frans oppergezag wees hij verontwaardigd van de hand.⁸ De Staten van Holland en van Zeeland

Auteurs

Renger de Bruin (1956) is onderzoeker bij het Departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis van de Universiteit Utrecht. Tot 2017 was hij conservator stadsgeschiedenis bij het Centraal Museum Utrecht.

Lodewijk Gerretsen (1976) heeft kunstgeschiedenis gestudeerd aan de Rijksuniversiteit Groningen. Vanaf 2008 is hij werkzaam als conservator bij stichting Kasteel Amerongen.

Willem te Slaa (1989) is directeur-conservator van Slot Zuylen. Hij studeerde kunstgeschiedenis. Eerder was hij conservator bij Museum Van Loon in Amsterdam.

Colofon

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door:

Provincie Utrecht, Gemeente Utrechtse Heuvelrug, Gemeente Stichtse Vecht, Cultuurfonds Stichtse Vecht, Prins Bernhard Cultuurfonds, M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, K.F. Hein Fonds, Stichting Zabawas, Mient van het Sant fonds, Ridderlijke Duitse Orde, Ridderschap van Utrecht, Nederlandse Adelsvereniging, De Gijselaar-Hintzenfonds, Van Baaren Stichting, Stichting Vriendenkring Kasteel Amerongen, Vereniging Vrienden van Slot Zuylen, Vriendenloterij

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
i.s.m.
Kasteel Amerongen
info@slotzuylen.nl
www.kasteelamerongen.nl
Slot Zuylen
info@slotzuylen.nl
www.slotzuylen.nl

Dit boek verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstellingen op Kasteel Amerongen (van 4 juni 2022 t/m 31 maart 2023) en Slot Zuylen (van 3 juni t/m 18 september 2022)

Tekst

Renger de Bruin, Lodewijk Gerretsen, Willem te Slaa

Vormgeving

Frank de Wit, Zwolle

© 2022 WBOOKS Zwolle / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2022.

ISBN 978 94 625 8493 8
NUR 680, 693